
הרב שמואל כ"ץ

מו"ר הראשון לציון הרב מרדכי אליהו זצ"ל

כמחנך גדול

סיפורים רבים סופרו, ועוד יסופרו, על מו"ר הרב מרדכי אליהו זצ"ל, מהם ניתן ללמוד על גדולתו הענקית בתורה, מידותיו הנעלות, המופתים הפלאיים שעשה, ועוד. ברצוני לתאר את דמותו מזווית מיוחדת, כפי שאני זכיתי להכירו, כמחנך מיוחד במינו. מכל סיפור ניתן ללמוד ערכים חינוכיים, אותם כל מורה יכול להנחיל לתלמידיו.

כתיבת הספר "קדושים תהיו"

אתחיל במשהו אישי, כיצד החל הקשר שלי עם הרב זצ"ל, ועד היכן הוא הגיע. למדתי בישיבת ההסדר "הר עציון" באלון שבות, שם התחלתי לאסוף חומר הלכתי על איסור ריקודים מעורבים, רחצה מעורבת, בגדי צניעות לנשים וגברים, ועוד. רציתי לפרסם את הדברים עבור הנוער הדתי שהתלבט מאוד בשאלות הנ"ל, אך מעט מאוד נכתב עליהן. בשנת תשל"ז עברתי ללמוד בישיבת "מרכז הרב" שבירושלים, שם המשכתי לאסוף חומר והמשכתי לכתוב את חיבורי, היה ברור לי שללא עזרה והסכמה מרב גדול לא אוכל לפרסם זאת, אך אל מי אפנה? חברים יעצו לי לפנות אל הרב מרדכי אליהו הגר בשכנות לישיבה. באותה העת הוא היה חבר בבית הדין הגדול. ידעתי שהוא עסוק מאוד, בכל זאת החלטתי לנסות את מזלי. בהתרגשות גדולה דפקתי על דלת ביתו, הרב זצ"ל פתח לי במאור פנים. הוא התעניין מי אני ומה אני כותב. הוא הופתע מהנושא, שמעטים העזו לכתוב עליו. הוא לקח את אשר כתבתי והחל לעבור עליו, מחק דברים לא ראויים, תיקן ושיפץ והוסיף לי את מנהגי הספרדים, הכל ללא עיון בספרים. בנוסף לכך, הוא ענה לי על כל שאלותיי שלא מצאתי להן מקור מפורש בספרי ההלכה. הוא ביקש לראות חומר נוסף לכשאכתוב. מספר פעמים הרב זצ"ל הזמין אותי להיפגש איתו בבית הכנסת שלו, "מעשה נסים" בקרית משה, שם ישבנו לבדנו. הוא השיב בסבלנות על כל שאלותיי, תמיד קבלתי את ההרגשה שיש לו את כל הזמן שבעולם עבורי, ואני באותה העת "בן יחיד". מאז שאלתי אותו מאות שאלות, והוא השיב לי על כולן, תמיד תשובות ברורות, חתוכות ומנומקות. מעולם הוא לא אמר לי – לא יודע! ואכן, זכיתי להוציא לאור את ספרי "קדושים תהיו: הלכות והליכות בחברה ובתנועות הנוער", עם הסכמתו. עזרתו וברכתו עמדו לי, והספר התקבל בברכה בין בני הנוער וגם בין רבנים, מורים, ועוד. בזכותו פרסמתי גם את ספרי השני, "והיה מחנך קדוש: הלכות והליכות בטיול, מחנה קיץ וקייטנה" [בכתיבת שני הספרים הנ"ל סייע לי רבות גם מו"ר הרב שלמה

מן-ההר זצ"ל, רבה של שכונת בית וגן]. עד היום, ובכל פעם מחדש, אני מתפעל מהשיעור החינוכי לו זכיתי, לראות כיצד רב כה גדול מקדיש מזמנו היקר לבחור ישיבה צעיר, תוך הבנה יתירה לצורכי הדור ולבעיות המעסיקות את הנוער.

טקס חלוקת סידור וחומש

נמשיך בסיפור "מופת", מופת חינוכי ראשון במעלה, שלא רבים זכו לראותו. למעלה מעשרים שנה זכינו, שתלמידי כיתה א' של בית ספרנו, ממ"ד תורני הר-נוף בירושלים, בו אני משמש כרב בית הספר, קיבלו את הסידור או את החומש מידי של הרב זצ"ל, בטקס מרגש ורב רושם.

שנה אחת, הגענו לטקס זה ב"היכל שלמה", בית הרבנות הראשית (אז). התלמידים והוריהם נכנסו לבית הכנסת המצוי בקומת הכניסה, והמתינו בהתרגשות רבה לכניסת הראשון לציון הרב הראשי לישראל. עליתי לקומה השלישית, ללשכת הרב זצ"ל, כדי להודיע לראש לשכתו, הרב שמואל זעפרני, שהגענו ואנו מוכנים לקבל את פניו. בהגיעי ללשכה חשכו עיניי. במקום המתינו רבנים רבים, ראשי ישיבות ועוד, שבאו לשאול ולהתייעץ עם הרב זצ"ל. תהיתי בליבי, ברור שהרב זצ"ל יקבל תחילה את כל הרבנים ורק אחר כך הוא ירד אלינו, אך זה ייקח זמן רב והתלמידים הקטנים לא יחזיקו מעמד, מה יהיה? הודעתי על בואנו לראש הלשכה, וברוב יאושי התכוונתי לרדת, אך לפתע ראש הלשכה יצא והודיע לי: "הרב מייד יורד אליכם!" הייתי מופתע ומאושר, רצתי וירדתי במדרגות והרב זצ"ל ירד במעלית. כמובן התלמידים וההורים קיבלו את פניו בהתרגשות רבה, בעמידה ובשירת "שאו שערים". רבים הצליחו לנשק את ידו. הרב זצ"ל התיישב במקום שהכנתי לו.

פתחתי את הטקס בהודעה להורים ולתלמידים, שהפעם לא אפתח בברכה ובדברי התורה שלי, אלא ברצוני להזמין מייד את הרב זצ"ל כי הוא מאוד ממהר, הואיל ורבנים רבים ממתינים לו. תגובת הרב זצ"ל הייתה מיידית ומפתיעה – "מי אמר לך שאני ממהר?" והוסיף: "דבר אתה קודם!" [תמיד, בכל הטקסים, הוא ביקש שאני אדבר לפניו, ולא הבנתי למה, הרי ברור לי שהוא מיהר. לאחר שנים הבנתי, שבעצם הוא רצה לחנך בכך את התלמידים הרכים – אם הראשון לציון מכבד את רב בית הספר שלכם למרות גילו הצעיר, הרי גם עליכם לנהוג כך!]. לאחר שהרב זצ"ל סיים לדבר, הוא התיישב במקומו [תמיד הוא דיבר ב"גובה העיניים", כמובן לתלמידים ובו זמנית גם להורים. הוא תיבל את דבריו במדרשים וסיפורים, שריתקו את התלמידים וגם את הוריהם. למדתי ממנו נקודה חינוכית חשובה ביותר – תמיד הוא ביקש מההורים לא לגנוז את הסידור או את החומש הראשון, גם אם הוא יתבלה, אלא לשומרו כדי שהבנים יוכלו להראותו לנכדיהם, כי יש ערך לראשוניות. תמיד הוא שיבח את המנהל (או את המנהלת – בטקס של הבנות), וכן את ההורים על שבחרו לשלוח את ילדיהם לבית ספרנו התורני, ואיחל לנו הצלחה בכל [ברכותיו עומדות לנו

עד היום!]. שוב התנצלתי בפני התלמידים וההורים, שהפעם עלינו להזדרז, חלוקת החומש על ידי הרב והצילומים יתנהלו במהירות, כי הרב ממהר לשוב ללשכתו. שוב תגובתו הייתה – "מי אמר לך שאני ממהר?"

החלוקה התנהלה בניחותא, כאילו לרב זצ"ל יש את כל הזמן שבעולם. הוא נתן לנו את התחושה שכעת הוא כל כולו שלנו, ושום דבר לא מעסיק אותו. הוא הגיש בסבלנות את החומש לכל תלמיד, ביקש ממנו שינשק אותו, הניח את ידו על ראשו, בירך אותו [לעיתים תוך עצימת עיניים], ולחץ את ידו. הוא המתין בסבלנות עד שכל תלמיד ותלמיד הצטלם איתו למזכרת. [פעמים רבות כאשר בטקס נכח אבא או סבא של תלמיד אותו הכיר הרב זצ"ל, הוא כיבד אותו בזכות להעניק את הסידור לבן או לנכד. גם אותי הוא כיבד בכך]. תמיד, לאחר סיום הטקס, כשהרב פסע בדרכו לעבר היציאה מבית הכנסת, ניגשו אליו גברים, ובעיקר נשים, וביקשו, בעל פה או בכתב, את ברכתו. למרות שהוא מיהר, לא היה אחד שלא זכה לקבל את ברכתו, שניתנה בחום ובחיוך על הפנים. שאלתי את עצמי לאחר כל טקס – מדוע הרב זצ"ל השקיע מזמנו היקר לטקסים אלו, תוך נתינת תחושה שיש לו את כל הזמן שבעולם? נדמה לי, שהוא הבין היטב שיש להשקיע בצעירי הצאן, כך הוא הכין וחינך את הדור הבא. קשה לתאר ולהסביר, מה תלמיד בכיתה א' מקבל לכל החיים, מחוויה כל כך מרגשת ובל תימחה, בראותו את הופעתו האצילית והמרשימה של הרב זצ"ל בגלימה והכובע המיוחד של הראשון לציון.

כאשר הרב זצ"ל סיים את תפקידו כרב ראשי, הוא המשיך לחלק לנו את הסידור או את החומש בבית הכנסת שלו, "היכל יעקב" בשכונת "קרית משה". בכ' באדר א' תשס"ח, עמדו תלמידנו, מתלמוד תורה "נחלה" ממ"ד הר-נוף, לקבל את הסידור מהרב זצ"ל. יום לפני החלוקה, הודיעה לי מזכירתו בטלפון, שהרבנית, ששמרה מאוד על בריאות הרב זצ"ל, הודיעה לה שהטקס יתקיים מחר כמתוכנן. למחרת בבוקר הגעתי לבית הכנסת לפני כולם, כדי להכינו כראוי לטקס. עליתי ללשכת הרב זצ"ל, ולתדהמתי הרבה המזכירה מבשרת לי, שהרבנית הודיעה לה זה עתה בצער, שהרב לא מרגיש טוב, לכן הוא לא יוכל להגיע. נדהמתי, לא ידעתי מה לעשות. איך אודיע על כך למנהל, לתלמידים ולהורים, ומי יחלק את הסידורים במקומו?!

התלמידים הגיעו בזמן לבית הכנסת, ההתרגשות של התלמידים והוריהם הייתה רבה. הם התיישבו במקומות והמתינו לכניסת הרב זצ"ל. בלית ברירה עליתי על הבימה שלפני ארון הקודש, והודעתי בצער, שלפני רבע שעה קיבלנו הודעה, שהרב לא יגיע עקב מצב בריאותו, האכזבה הייתה גדולה. שינינו את כל התוכנית. פתחנו בהופעה ובשירה של התלמידים. לפתע אני רואה דרך החלונות את הרב זצ"ל! אני לא מאמין למראה עיניי. הודעתי מייד, שהבלתי יאומן מתרחש, הרב זצ"ל בכל זאת מגיע, ואני פשוט לא מבין ויודע כיצד התרחש ה"מופת" הזה. ההתרגשות של כולנו הייתה עצומה. גם הפעם הוא ביקש שאדבר לפניו. למרות חולשתו, הוא עלה על

הבימה, וכהרגלו דיבר ובירך את התלמידים והוריהם. כהרגלו הוא חילק את הסידור תוך מתן יחס אישי לכל תלמיד, והמתין בסבלנות שכל אחד יצטלם איתו למזכרת. לא יכולתי לעלות בדעתי, שזו הפעם האחרונה שאנו זוכים לטקס מיוחד זה. בשביעי של פסח הרב זצ"ל אושפז! כנראה, שהיינו בית הספר האחרון שזכה לטקס מיוחד ומרגש זה. לאחר בירור, נודע לי, שאחד האבות שהיה לו קשר קרוב אל הרב זצ"ל, הרב אבי ברמן מנכ"ל ה-o.u. בארץ, התקשר למשפחה ובירר אם בכל זאת יש אפשרות שהרב יגיע. ואכן, לאחר הסכמתו של הרב זצ"ל ואישורה של הרבנית, הוא הגיע בכל זאת. שוב למדתי על גדולתו והבנתו החינוכית. הרב זצ"ל לא רצה לאכזב את התלמידים, שחיכו כל כך הרבה זמן לטקס מיוחד ומרגש זה. אציין, שהרב חילק סידור או חומש גם לבנות, וזאת מתוך הערכה לתפקידן כאמהות לעתיד והיותן המחנכות של הדור הבא. המחזורים הבאים כבר לא זכו למעמד המיוחד הזה, ועבורנו זה לא היה אותו טקס כמו בכל שנה – העיקר היה חסר מן הספר. אנו מרגישים היום, שברכותיו של הרב זצ"ל עומדות לנו בהצלחתנו החינוכית עם תלמידנו. באמת היינו כיתומים, כולנו מרגישים כבניו ונכדיו. בע"ה נחנך את תלמידנו לאור גדולתו בתורה ומידותיו המיוחדות.

ביקור בתערוכה לרגל שנת ה-70 לייסוד הרבנות הראשית

בשנת תש"ן הכנו בבית ספרנו, ממ"ד תורני הר-נוף, תערוכה גדולה על הרבנות הראשית ועל עשרת הרבנים הראשיים שהיו עד אותה העת, לכבוד שנת ה-70 לייסודה. הזמנתי את הרב זצ"ל, שהיה אז הרב הראשי, לבוא לבקר בתערוכה, להפתעתי הוא הסכים מייד למרות עיסוקיו הרבים. ואכן, בי"ב באייר הוא הגיע לביקור, יחד עם ראש לשכתו, הרב שמואל זעפרני. הביקור היה מרגש במיוחד, מראשיתו ועד סופו. מאות תלמידי בית הספר, לבושים בחולצות לבנות, עמדו ברחבת בית הספר וקיבלו את פניו בשירת "שאו שערים". הרב זצ"ל התרגש מאוד. הוא נעמד ליד המיקרופון שהכנו בחצר, ובירך בחן את כל התלמידים. התלמידים חזרו לכתות, והרב זצ"ל נכנס לבקר בתערוכה. הוא גילה בה עניין רב, והתעכב על פריטים רבים. בסיום הביקור בתערוכה הוא הביע הערכה גדולה לתערוכה, ופנה אלי: "אני מבקש שתערוכה זו תעבור בכל הארץ, כדי שבני הנוער והציבור ידעו משהו על הרבנות הראשית", ואכן כך עשיתי. לאחר מכן הוא נכנס לחדר המורים, לשיחה קצרה עם ההנהלה. הוא שאל: "מה חסר לכם?" המנהל השיב לו: "בית הספר שלנו הוא נפרד לבנים ובנות, אך משרד החינוך אינו מכיר בצורך שבכך, לכן ההורים מממנים את ההפרדה הזו, וזה נטל כבד מאוד". הרב זצ"ל השיב: "אל דאגה אני אכתוב על כך לשר החינוך, יצחק נבון". ואכן, הוא הבטיח וגם קיים. כעבור זמן קיבלנו מכתב ממשרד החינוך, בו התבשרנו שההפרדה אושרה.

הביקור לא הסתיים בכך. הרב זצ"ל ירד לקומה התחתונה, שם המתינו לו תלמידי

כתות ה'–ח' לשיחה קצרה ולשאלות ותשובות. הוא התייחס בשיא הרצינות לכל שאלה ושאלה. לאחר מכן עברנו לאגף הבנות, גם שם הוא נתן שיחה קצרה וענה על השאלות של התלמידות. אחת מהתלמידות שאלה – מדוע האבא לא מברך "ברוך שפטרנו" בעת הגיע ביתו לגיל מצוות, כשם שהוא מברך על בנו בהיותו בר–מצווה? הופתעתי משאלה זו, שאף פעם לא חשבתי עליה, הייתי סקרן מאוד לשמוע כיצד הרב זצ"ל ישיב לה על שאלה מפתיעה זו. הרב זצ"ל ענה לה בטוב טעם ובחוכמה רבה. לא ידעתי באותה העת, שאותה בת שלחה מכתב ללשכתו, וביקשה ממנו שיענה לה בכתב על אותה שאלה, בנימוק שבעוד חודש יש לה בת–מצווה וברצונה להקריא את תשובתו בדרשתה. כדי לשמחה הרב זצ"ל נענה לבקשתה ברצון. כיצד נודע לי הדבר? כאשר התחלתי לערוך את הספר "שו"ת הרב הראשי" [כפי שאספר להלן], לפתע נתקלתי במכתב מפתיע זה, ובתשובת הרב זצ"ל. כמובן הכנסתי את התשובה לספר [היא מופיעה בכרך של שנת תש"ן–תשנ"ג סי' נ"ח]. מתשובה זו למדתי, שהרב זצ"ל התייחס ברצינות לתלמידה בכיתה ו' כמו לרב ראשי של עיר גדולה או לראש ישיבה גדול או לראש הממשלה.

חנוכת הבית

בי"ג בשבט תשנ"ג חנכנו את אגף הבנות של בית הספר הממ"ד התורני בהר–נוף. אורח הכבוד היה הרב זצ"ל. ההתרגשות של הצוות והתלמידות לקראת בואו הייתה גדולה. הרב קבע את המזוזה בפתח בית הספר, ולאחר מכן חתם על "אמנת ירושלים", לכבוד 25 שנה לאיחודה במלחמת ששת הימים. לאחר דברי ברכה קצרים, הוא העביר הרצאה נהדרת שעסקה בתפקידה של האישה בעם ישראל. אחת מהנכדות של הרב זצ"ל הגישה לו שי בשם בית הספר [הנכדה השנייה חלתה באותו היום], הוא היה נרגש מאוד לקבלה. המורה לאומנות הכינה כשי, תמונה מעוטרת בה נכתב משפט אחד שהרב אמר בנאום שלו בעת הכרתו לראשון לציון, בב' בתמוז תשמ"ג בבית הכנסת רבן יוחנן בן זכאי: "... על ראשי העם ללכת ממקום למקום כשמואל הרמתי בשעתו, ולהפיץ את המאור שבתורה לעם, להשקותם מים התורה והיראה, לאחד ולחבר את כל חלקי העם בארץ ובגולה להיות כאיש אחד וכאחים לכל דבר." טקס זה התקיים כחודש וחצי לפני שהרב זצ"ל סיים את תפקידו כרב הראשי לישראל. ואכן, עד יום מותו, הוא הגשים בעצמו בצורה המופלאה ביותר, את אשר דרש מראשי העם – הפצת תורה בכל אתר ופעילות לאחדות העם. באותה תמונה כתבנו לרב זצ"ל ברכה בלשון חז"ל (תענית ה' ע"ב): "אילן אילן במה אברכך?... יהי רצון שיהו צאצאי מעיך כמותך!" ואכן, הרב זצ"ל זכה שברכה זו התקיימה במלואה. תמונה זו הייתה תלויה בסלון בביתו של הרב זצ"ל זמן רב.

שיעור חינוך בחצי דקה

אני משמש גם כרב אולפנת "חורב" בירושלים. זכינו שהרב זצ"ל הגיע אלינו מספר פעמים, או לפני ראש השנה או לפני חג הפסח. שנה אחת הוא הגיע ל"ערב התעוררות" שהתקיים בלילה שלפני יום הכיפורים. מתוך המדרשים והסיפורים הרבים, שווה את ליבי סיפור אחד בעל מסר חינוכי אדיר. שנה אחת יצא הרב זצ"ל, עוד לפני שהיה רב מפורסם, לשוק ארבעת המינים. ליד דוכן הלולבים הוא ראה אברכים הבודקים בעיון את ראשי הלולבים, תוך נגיעה בעלה העליון בידיים, מתוך רצון למצוא לולב כשר למהדרין. קשה היה לו להתאפק, הוא פנה אליהם ואמר: "אתם גזלנים!" הם נדהמו. לתמיהתם על מה ולמה הם זכו לתואר מפוקפק זה, הוא השיב – "בפתיחת העלה העליון פסלתם את הלולב, ובכך גרמתם נזק ממוני למוכר." למדתי מהרב זצ"ל לימוד גדול – חשוב מאוד להדר במצוות, אך לא על חשבון הזולת! ביקרו האחרון אצלנו היה לפני חג הפסח. השיחה הייתה נפלאה, כרגיל מתובלת במדרשי חז"ל, הלכות וסיפורים שריתקו למעלה משש מאות תלמידות, מכיתה ז' ועד כיתה י"ב. הרב זצ"ל סיים את שיחתו ורצה לרדת מהבימה, אך עצרתי בעדו. רציתי להביע בפניו הערכה על שיחתו, ולהודות לו בפני כל התלמידות, על שהתפנה מכל עיסוקיו הרבים שלפני החג ונאות לבוא אלינו. איחלתי לו ולנו, "שנזכה לאכול השנה מהפסחים ומהזבחים". והוספתי, שאם מחר ייבנה בית המקדש, ככהן יהיה עלי להקריב את קורבן הפסח, אמנם איני בקיא מספיק בהלכותיו, אך איני מוטרד מכך, כי כל שאלה וספק שיתעוררו לנו, נוכל לשאול מייד את הרב מרדכי אליהו. הרב זצ"ל שמע זאת, ניגש חזרה למיקרופון, ואמר בפני כל התלמידות: "הרב כ"ץ אתה טועה, לא אני אפסוק לכם! כאשר ייבנה בית המקדש ויבוא המשיח במהרה בימינו, יקומו לתחייה משה ואהרן, והם יפסקו לכם!". איזו ענווה, אם הכבוד לא מגיע לו, הוא יברח ממנו. היה זה "שיעור חינוך" המדהים ביותר שזכיתי לשמוע, אומנם הוא ארך פחות מחצי דקה, אך היה בו מסר נפלא לכל החיים.

שו"ת הרב הראשי

בשנת תשס"ח פנה אלי בנו של הרב זצ"ל, שלמה, בבקשה: כחוקר הרבנות הראשית, וכאחד מעורכי הספר "הרבנות הראשית: שבעים שנה לייסודה", וכמי שזכה ליחס מיוחד מהרב זצ"ל, הוא מבקש שאקבל על עצמי לערוך ספר חדש ומיוחד במינו. הרב זצ"ל, בהיותו רב ראשי, כתב אלפי תשובות בהלכה, קצרות וארוכות, חלקן עם מקורות ונימוקים וכאלה בלי, לתלמידים, לתלמידות, למורים, לרבנים, לראשי ישיבות ולסתם "עמך", מהארץ ומהעולם כולו. התשובות מצויות בקלסרים, המונחים כ"אבן שאין לה הופכין". בקשתו הייתה, שאשב עם הרב זצ"ל, ואעבור איתו על כל התשובות, כדי שהרב זצ"ל יתקן ויוסיף מקורות ונימוקים, כאילו הוא כותב את התשובות היום. ברגע הראשון סירבתי – מי אני שאגע בדברים של הרב

זצ"ל?! ביקשתי שהות למחשבה, אך כעבור זמן קצר הודעתי לבנו שאני מוכן לקבל את המשימה, וזאת מתוך מחשבה, שבכך אוכל להחזיר לרב זצ"ל, ולו במעט, על כל מה שאני חב לו, על עזרתו בכתיבת ספריי בהלכה, ועל כל השנים בהם הוא חילק לתלמידי את הסידור או את החומש. ואכן, הגעתי לבית הרב זצ"ל לתחילת העבודה המשותפת. התקבלתי בחביבות רבה ע"י הרב זצ"ל והרבנית שתחיה לאורך ימים טובים. התיישבנו בחדרו הקטן העמוס באלפי ספרים. בפגישות הראשונות נכחה גם נכדתו, שהייתה אחראית על עריכת השאלות, וגם בני, שהיה אחראי על סידור הדפים, ותיקן התשובות המתוקנות בקלסר. לאחר מכן היו לי פגישות רבות ביחידות עם הרב זצ"ל, בהן ראיתי את גאוניותו, ואת מידותיו המיוחדות. הוא עבר על כל תשובה, ובכתב ידו הוסיף ותיקן מה שנראה לו. כשסיים, הושיט לי את התשובה המעודכנת, ואמר: "קרא, האם זה מובן כעת?", קראתי ונהניתי. לעיתים השבתי – "סליחה, לא כל כך. אני רוצה שאת השו"ת הזה, בניגוד לספרי שו"ת אחרים, יקראו ויבינו גם תלמידי ותלמידתי, לכן האם הרב מוכן להוסיף מספר מילים להבהרה וכן מקורות נוספים?" הרב זצ"ל הסכים מייד! הוספתי ושאלתי שאלות להבהרה ולתוספת העניין. הרב זצ"ל, בסבלנות רבה ובענווה גדולה, התייחס בכבוד רב לכל הערה ובקשה שלי.

פעם אחת ביקשתי שיוסיף מקור לאחת ההלכות שכתב. הרב זצ"ל ביקש ממני לתת לו את הספר שנמצא מאחורי גבי. הסתובבתי לאחור וראיתי רק סידורים. הרב זצ"ל ראה מייד את המבוכה שלי, ואמר: "מאחורי הסידורים, בצד ימין נמצא הספר, קח אותו", וציין לי היכן לפותחו, כמובן המקור היה מדויק להפליא. מבני הוא ביקש שיביא לו מסכתות מהש"ס, שולחן ערוך, משנה ברורה, ועוד. תוך דקות הצטברו ספרים רבים על שולחנו. תוך שניות הרב זצ"ל מצא כל מקור כדי לצטטו במדויק. ראיתי גאונות אמיתית.

אחת הפגישות נקבעה לשעה 19:00, הגעתי 5 דקות לפני הזמן, והתיישבתי על כסא ממול לדלת דירת הרב זצ"ל. בדקה ל-19:00 נפתחה לפתע הדלת, הרב זצ"ל, שהיה שקוע בלימודו לא שכח את מועד הפגישה, עמד בפתח והזמין אותי בחביבות רבה להיכנס פנימה. פעם אחת נכנס אל הרב זצ"ל רב חשוב מחוץ לארץ עם ביתו, וביקש את ברכתו לפני חתונתה. הבנתי שהשיחה ביניהם יכולה להיות אישית וביקשתי לצאת מהחדר, אך הרב זצ"ל לא נתן לי, ואמר: "אתה תשב במקומך!" כל העת הוא נתן לי את התחושה שהוא כל כולו שלי, וכרגע אני האורח החשוב ביותר שלו, ולכן אין סיבה שאצא מפני אורח לרגע. מספר פעמים הרבנית הכניסה קפה לרב זצ"ל, אך הוא סירב לשתות, תוך הסבר שכעת הוא עסוק בתורה. פעמים רבות, בין תשובה לתשובה, הוא סיפר לי סיפורים מרתקים על גדולי ישראל ועל ההווי של ירושלים של פעם. אכן, הכנסת האורחים שלו ושל הרבנית הייתה למופת. אספר רק על תשובה אחת שהרב זצ"ל כתב, האומרת הכל על ייחודו בפסיקת

הלכה. בזמנו הוא נשאל ע"י פקיד גבוה במשרד הדתות – האם מותר לתת לשאינם יהודים סכום כסף מקופות הצדקה הקבועות ליד הכותל המערבי? תשובתו הייתה נחרצת – לא! אמרתי לרב זצ"ל: כאשר התשובה שכבה בתוך קלסר במשרד הדתות איש לא ידע עליה, אך כעת אם נפרסם אותה בספר יגידו על הרב שהוא גזען, אולי כדאי לוותר עליה. תגובתו המיידית הייתה – "מה איכפת לי!". הוא הוסיף ונימק את תשובתו – "היהודי שתרם מכספו, התכוון לתת אותו לצורכי הכותל המערבי והדומה לכך, ולא להוצאות רפואיות וכדומה". זה היה לימוד גדול עבורי. הבנתי שאם הרב זצ"ל חושב שזו ההלכה, שום דבר לא יזיז אותו, ולא מעניין אותו מה יגידו בתקשורת, ומה יחשבו עליו וכו'. באחת הפגישות, הרבנית הכניסה אל הרב זצ"ל מספר פעמים בקשות שהרב יאשר שמות לתינוקות שנולדו, לזיווג, ועוד. ביקשתי מהרב זצ"ל שיסביר לי כיצד הוא קובע איזה שם ראוי ואיזה לא, להפתעתי הרבה, מתוך כבוד אלי, הוא הסביר לי זאת בקצרה.

הספקנו לעבור על כל החומר. סיימנו זאת בערב שלפני ליל בדיקת חמץ. אמרתי לרב זצ"ל: סיימנו את "ביעור החמץ", והודיתי לו על כל המאמץ שהשקיע, ואיחלתי לו ולרבנית חג שמח וכשר. לא ידעתי באותה העת, שהייתי, כנראה, אחד מהאחרונים שראו את הרב זצ"ל על רגליו בענייני עבודה וכתובה. בשביעי של פסח הובהל הרב זצ"ל לבית החולים. כעבור זמן נדפס הספר, "שו"ת הרב הראשי", והרב זצ"ל שמח מאוד לקבלו. על התשובות בכרך השני, לצערי הרב, כבר לא זכיתי לעבור עם הרב זצ"ל, הוא שכב בבית החולים "שערי צדק". כאשר סיימתי את עריכת הספר, הרב זצ"ל שכב בביתו, נכנסתי אליו כדי לשאול את כל השאלות להבהרה שהיו לי, הרב זצ"ל השיב לי בבהירות על כולן. אחת השאלות עסקה בחובה לברך על חכמי ישראל: "ברוך שחלק מחוכמתו ליראיו". שאלתי אותו – על מי בדורנו אפשר לברך ברכה זו בשם ומלכות ללא חשש? הוא השיב לי ללא היסוס – על הרב אברהם שפירא זצ"ל. [ואכן, כחוקר הרבנות הראשית, ביקרתי פעמים רבות ב"היכל שלמה", ראיתי את ההערכה וההערצה שהייתה ביניהם. למרות שלעיתים הייתה ביניהם מחלוקת בנושאים שונים, מעולם היא לא יצאה מחוץ ללשכתם, מעולם לא היו ביניהם מריבות]. כעת אני מכין את הכרך השלישי והרביעי של השו"ת, ולצערי הרב, כבר לא אוכל לשאול אפילו שאלות להבהרה.

אספר עוד "מופת" חינוכי הקשור לספר זה. לפני ראש השנה האחרון לחייו, שעתיים לפני כניסת החג, התקשר לביתי בנו של הרב זצ"ל, שלמה, ומודיע לי – "הרב [ששכב בבית החולים "שערי צדק"], רוצה לדבר איתך". לא האמנתי למשמע אוזני, הטלפון כמעט נפל מידי. הרב זצ"ל בחביבות רבה הודה לי על כל עמלי בהוצאת ספרו, "שו"ת הרב הראשי", בירך אותי ואת בני ביתי לשנה החדשה. התרגשתי מאוד. ביקשתי גם כן לברכו, בירכתיו בברכת כוהנים וברפואה שלימה, שיזכה במהרה לעמוד על רגליו ובע"ה נמשיך בעבודתנו המשותפת בכרך הבא. הרב הודה לי בהתרגשות על

ברכותיי. גם הפעם למדתי ממנו לימוד גדול לכל החיים – להיות בן אדם, ולשים לב לפרטים הקטנים גם שעתים לפני היום הגדול והקדוש! הבנתי מה זה להכיר טובה, ולא משנה מי עשה לך אותה, ומה כמותה או איכותה.

זכיתי להכיר מקרוב אדם ענק ומחנך גדול, שידע בענווה גדולה, להתכופף ולרדת עד לרמה של תלמידים בכיתה א', כדי לרוממם ולהופכם בבוא היום לבני תורה אמיתיים. תמיד ידענו שהוא גדול וקדוש, אך לא ידענו עד כמה. כבר כעת אנו חשים בחסרונו ומתגעגעים אליו. מי ייתן לנו תמורתו. יהי זכרו ברוך!